

ZE ZAHRANIČÍ

PROBLÉMY PŘI OBNOVĚ VESNIC

Evropskou radou vyvolaná celoevropská kampaň týkající se venkova měla za důsledek, že si veřejnost uvědomila, že obnova vesnice je naléhavým problémem ve všech průmyslových zemích. Národní a mezinárodní sympózia, např. 1. Evropský kongres o obnově vesnice v Krems-Steinu [1987], byly příležitostí k diskusím o různých aspektech a strategických obnovy vesnice. V mnoha zemích, například v Dolním Rakousku, se obnova vesnice mezitím stala pevnou součástí regionální politiky. Přitom nejde o renovaci zastaralých budov a zařízení ani o restauraci hodnotných stavebních pamětihodností z minulých staletí, jak by se mohlo zdát podle literatury [Türk 1988]. Klíčový problém obnovy vesnice spočívá spíše v přizpůsobení zastaralé infrastruktury změněným funkcím venkovských oblastí a zvýšeným nárokům venkovského obyvatelstva.

Funkční přeměna

Obnova je nutná, protože vesnice se přeměnila ze zemědělsky vyhraněného pracoviště a bydliště na pracoviště a bydliště urbanizované. Díky zvýšené produktivitě práce není již pro výrobu potravin zapotřebí každého čtverečního metru půdy. Díky vyšší produktivitě práce stačí v současné době i zlomek dříve potřebných pracovních sil, aby se zabezpečila výživa veškerého obyvatelstva. Kromě toho průmyslové země již nejsou bezpodmínečně odkázány na zásobování obyvatelstva potravinami z vlastní půdy, pokud na světovém trhu existuje dostatečná nabídka potravin, a to za ceny, které jsou zčásti nižší než vlastní výrobní náklady. Význam venkovských oblastí jako stanovišť pro výrobu surovin rostlinného a živočišného původu se tedy snížil.

Proti této funkční ztrátě však stojí jiná, neméně důležitá funkční poslání. Kötter [1958] poukázal již před desetiletími na to, že venkovský prostor dostává ve vyvinuté průmyslové společnosti také tyto funkce:

- stává se stanovištěm živností venkova a decentralizovaného průmyslu, především průmyslu zpracovatelského, neorientovaného na suroviny;
- je bydlištěm zemědělského, ale i větší části průmyslového a živnostenského obyvatelstva;

- představuje rekreační oblast pro člověka průmyslové společnosti.

Později byl tento výčet (rovněž v literatuře) doplněn o tři další funkce: Jsou to:

- stanoviště civilní ochrany a obrany země;
- prostorová rezerva pro sídliště, průmyslové objekty, elektrárny, dopravní zařízení, skládky odpadů a další technické potřeby;
- vytváření obecného zájmu a ochranná funkce.

Agrární funkce

Agrární funkce kladou na infrastrukturu tak rozličné požadavky, že se názorová střetnutí na utváření vesnice stávají nevyhnutelná. Nehledě na menšinu nostalgických přistěhovalých obyvatel, kteří by nejraději zachovali starou selskou vesnici jako skanzen, bylo a je vesnické obyvatelstvo zajedno v tom, že vesnice musí být přetvořena. Podnět k tomu nejdříve vycházel ze zvětšující se potřeby plochy dvorů, kterou nebylo možné ve stísněném vesnickém prostoru uspokojit. Řešení problému spočívalo v tom, že bylo třeba vyjmout podniky z vesnického intravilánu. To se ukázalo jako východisko ze zájmového konfliktu mezi zemědělci a nezemědělci, kteří se cítili obtěžováni zápachem, hlukem a prachem ze zemědělské činnosti, jakož i zemědělskou dopravou.

První fáze obnovy vesnice většinou končila tím, že rolníci byli vytlačeni z intravilánu na okraj obcí, nebo že byli vysídleni mimo obce. Analogicky k hospodářsko-technickým úpravám pozemků došlo i k úpravám vesnic, to znamená k novému uspořádání vesnických ulic, návsí, sídel a řemeslnických čtvrtí podle městského vzoru, což bylo často spojeno se zrušením vesnických jader. Ve vesnici bez rolníků, kovářů, kotlářů, sedlářů, bednářů atd. se nakupil stavební fond, který ztratil funkci. Tím byly dány možnosti pro „zplanýrování“ zastavěných jader obcí, aby byl získán prostor pro dopravní plochy, pobočky bank, zastávky autobusů atd. Těmto uvolňovacím snahám však bohužel padly za obět i historické budovy, dříve než smysl pro ochranu památek mohl zarazit bezmyšlenkovitou likvidací.

Obytná funkce

Jestliže stará vesnice svou infrastrukturou nevyhovovala požadavkům zemědělství, vyhovovala o to méně požadavkům na novou obytnou funkci. V současné době tvoří obyvatelstvo převážně lidé dojíždějící do zaměstnání a důchodci. Z toho vyplývají především dva požadavky: dobré dopravní podmínky a vhodná zařízení pro volný čas, k nimž vedle sportovních zařízení patří i byty s pozemky pro zahrádkářství.

Spokojenost vesnického obyvatelstva nenarušuje ovšem jen zemědělská činnost, ale i průmyslové a řemeslnické podniky, které by proto měly být v rámci obnovy vesnice umístěny v oddělených lokalitách. Obtížnější je čelit omezování obytné hodnoty vojenskými zařízeními, skládkami odpadů, dopravními komunikacemi atd. Protesty občanů mají pouze odkladný účinek. Nejlépe je uvést obytné a rekreační potřeby do souladu s ekologickými funkcemi venkovského prostoru, i když četné rekreační činnosti také působí přírodě těžké škody.

Zde narážíme na základní účelový konflikt mezi únosností a zatěžovatelností určitého prostoru. Tento konflikt je nutno zvážit i při obnově vesnice. Rozumí-li se obnovou vesnice plánovitá přestavba venkovských sídlišť s cílem trvale zlepšovat životní podmínky zde bydlícího obyvatelstva, předpokládá to zvyšovat hospodářskou únosnost přesahující možnosti místních přírodních zdrojů. Jestliže dříve určitá vesnice dosáhla hranic únosnosti podmíněných přírodou, potom se musel přebytek obyvatelstva odstěhovat, aby se prostředí dál nezatěžovalo. V současné době existují snahy udržet a zaměstnat na venkově co nejvíce lidí, přičemž se zdokonalenými technikami a zpracováním přirozených materiálů i rozmanitostí různých služeb rozšiřuje ekonomická základna. S růstem nových technologií a s vysokými kapitálovými investicemi v zemědělství se zvětšuje zátěž přírodního prostředí. Každá průmyslová nebo turistická investice zhoršuje ekologické podmínky.

Je zřejmé, že existence „špinavých“ průmyslových odvětví a jaderných elektráren, skládek odpadů, dopravních objektů a zařízení se obzvláště obtížně snáší s ekologickými funkcemi venkovských prostorů. Jestliže je celospolečenským zájmem, aby venkovské oblasti znamenaly „ekologicky aktivní prostory“, potom nesmí být plně vyčerpána jejich hospodářská únosnost. Spíše se musí brát na vědomí, že zůstanou hospodářsky pasivní.

Zemědělství nebude možné nadále plánovat a stimulovat výlučně s orientací na produktivitu výroby, ale bude nutné zvážit, které typy podniků, soustavy využívání půdy a chovu hospodářských zvířat nejlépe udržují a zvyšují prospěšné funkce venkovských oblastí. Podle dnešních poznatků nedokáže zemědělství plnit své ekologické poslání, jestliže bude provozováno s maximální intenzitou. Zvyšující se potřeba dobré pitné vody nutí k drastickému omezování intenzivního zemědělského hospodaření v chráněných oblastech vodních zdrojů, aby byly dodrženy povolené limity obsahu nitrátů a reziduí pesticidů podle směrnic EHS. Ochránci přírody žádají dokonce, aby 10 % zemědělské půdy sloužilo jako chráněná přírodní území.

Různé strategie

Asimilace

Současné vesnické obyvatelstvo již není soběstačné. Vyžaduje naopak od vlády, aby dodržela zásadu stejného zacházení se všemi občany státu. V Německu stanoví Spolkový zákon o územním uspořádání rovnocenné pracovní a životní podmínky ve všech částech země. Jiné země mají zákonná ustanovení v podstatě podobná. Pokud jde o dopravní komunikace, elektrinu a vodu, je toto ustanovení plněno nejen ve střední Evropě, ale do značné míry také v periferních zemích, jako je např. Turecko. V ostatních oblastech naráží rovnoměrné vybavení venkovských oblastí vybaveností infrastrukturou na zásadní překážky. V neposlední řadě ztroskotává rovnocenné vybavování ve venkovských oblastech na nákladech.

Zásobovací podniky a podniky služeb pracují cenově o to příznivěji, čím vyšší je stupeň jejich vytížení. Ten je především závislý na počtu a kupní síle spotřebitelů, tedy na hustotě obyvatelstva v daném území a na velikosti sídlišť, která je ve venkovském prostoru často nižší než prahové hodnoty. Jinými slovy: většina vesnic je příliš malá a finančně slabá, aby mohla vlastními silami nést náklady na lokální občanské vybavení, nebo aby dokonce mohla financovat zařízení na vyšším stupni potřeby. Tyto obce musí proto bezpodmínečně zvýšit počet obyvatel a opatřit si cizí prostředky.

Nutnost zvýšit hustotu obyvatelstva v daném území je v rozporu s nutností ra-

cionalizovat výrobní podniky a podniky služeb. V zemědělství a lesnictví, stejně jako v obchodě a průmyslu, se projevuje tendence v tom směru, aby se menším počtem pracovních sil dosáhlo stejných nebo vyšších ekonomických výkonů, což vede ke snížení počtu zaměstnaných osob. V racionálním, moderním zemědělství není zapotřebí více než deseti obyvatel na km². Čistě zemědělské nebo převážně zemědělské oblasti nedosahují proto v žádném případě minimální hustoty obyvatelstva a jsou odkázány na příchod lidí z ostatních oblastí. Ještě povážlivější je situace ve venkovských oblastech, které mají sloužit jako vyrovnávací prostory. Tato funkce je totiž nejlépe zajištěna, jestliže jsou tyto oblasti již téměř neobydleny.

Infrastrukturálně nutná hustota obyvatelstva ve venkovském prostoru je tedy v rozporu jak s ekonomickými, tak s ekologickými požadavky. Komunální politici se přesto snaží přilákat nezemědělské podniky a zlepšit možnosti přistěhování obyvatel unavených městem a hledajících odpočinek i přátel přírody, a to například poskytováním laciných stavebních pozemků. Nedotčená příroda a zemědělská krajina však nevyváží nedostatky infrastruktury, neboť atraktivita určité vesnice je v podstatě míře závislá na tom, zda vesnice vyhovuje současným nárokům na infrastrukturu.

Je sice pravda, že se život na venkově v přítomné době dočkal ve veřejném mínění vyššího hodnocení, ale pouze málo lidí je připraveno žít „jednoduchým životem“. Nikdo nemůže mít mladým lidem za zlé, jestliže odcházejí tam, kde se jim nabízejí lepší podmínky pro vzdělávání a kde jsou lépe placená místa. V mnohých vesnicích nenacházejí mladiství a ženy vhodná zařízení pro trávení volného času.

Kulturní akce mají zvýšit ochotu setrvat na vesnici. S decentralizací podpory kultury se však rovněž udělalo málo, stejně jako s přemístěním dalších centrálních zařízení na vesnici. Naopak, koncentrace v oblastech obchodu, živností, školství a zdravotnictví, ve správě, v poštovních a železničních službách nadále pokračuje. Tento trend se zesiluje scuběžně s využitím zásad hospodárnosti a efektivnosti jak v soukromých, tak i ve veřejných podnicích služeb.

Pod tlakem hospodárnosti a efektivnosti se sice zlepšuje infrastrukturální vybavení venkovských oblastí kvalitativně, ale většinou na úkor místního zásobování menších vesnic. Ústup z plošných kritérií však způsobuje nejen problémy se zásobováním nemotorizovaného obyvatelstva, ale také — což je závažnější — přispívá ke „zředění“ vesnického obyvatelstva. Například uzavření vesnických škol podmiňuje dlouhé, únavné cesty dětí do vzdálenějších škol a podněcuje i odchod učitelů z vesnice. Tím vesnice ztrácí hodnotné síly, které jí poskytovaly nenahraditelné služby jako varhaníci, sboroví vedoucí, kronikáři, vlastivědní badatelé atd. Obdobně to platí i pro odchod duchovních, správních úředníků, živnostníků a dalších „vzdělaných“ a vážených vesnických obyvatel. Tato kvalitativní ztráta je závažnější než ztráta kvantitativní. Jakýkoliv odchod v důsledku zrušení určitého zařízení nebo určitého podniku narušuje ochotu občanů na vesnici setrvat. Proto centralizace ve veřejných službách, probíhající ve jménu zlepšení infrastruktury, podporuje odchod z vesnice a zvětšuje tak její potíže. Při klesajících počtech obyvatel je politický požadavek rovnocenných životních podmínek ještě obtížnější realizovatelný, než je tomu v poměrně řídké obydlených venkovských oblastech s rozptýleným osídlením.

Politici proto před tímto neřešitelným úkolem více méně kapitulovali. Již v roce 1969 poradní sbor pro územní uspořádání při ministerstvu vnitra Spolkové republiky Německo doporučil „pasívně sanovat“ oblasti, ve kterých vlastní rozvojový potenciál nepostačuje ani k průmyslovému osídlení, ani k podpoře cizineckého ruchu, což znamená přenechat věci vlastnímu vývoji a souhlasit s vyklizením těchto oblastí. Bez ohledu na to se však vždy ještě uplatňovala snaha vyrovnat životní podmínky na venkově podle městských a průmyslových modelů. Tím by měly být uvedeny do chodu podobné modernizační procesy jako v hustě osídlených oblastech, bez ohledu na to, zda je to zcela žádoucí.

Alternativy

Jestliže lidé dávají přednost životu na venkově, je to proto, že je jiný než ve městě. Proto by měla být obnova vesnice pojímána nejen jako vyrovnání se městským poměrům, ale i jako vytváření určité alternativy městského života. Takovými alternativami jsou například: bydlení ve vlastním domě — bydlení v nájmu; sousedské klima — anonymita bydlení ve víceposchodovém domě; blízkost přírody — blízkost pracoviště; samozásobení ovocem a zeleninou — nákup konzerv; život v sociálních maloskupinách — život v sociálních agregacích. Toto vzájemné porovnávání není spojeno s hodnocením rázu černobílého hodnocení nepřátel velkoměst, neboť každý dává přednost jiným možnostem.

Funkční členění

Na základě kritiky rovnostářského posuzování krajiny vyvinul Herbert Köttner koncepci rozdílného hodnocení podle převažujících znaků. „Myšlenka členění podle funkčního prostoru znamená, že dílčím prostorům určitého regionu, které jsou rozdílným způsobem vhodně pro rozdílné úkoly, se přisuzuje využití jejich komparativních výhod vždy pro určitou funkci“ (Gutachten 1977). Při důsledném posuzování by tato koncepce vedla ke čtyřem typům funkční krajiny:

1. Príměstské oblasti, v nichž převažující část obyvatelstva bydlí a pracuje. V okrajových zónách městských regionů nabyly již vesnice předměstského charakteru.

2. Zemědělské oblasti, do kterých se soustřeďuje zemědělská produkce, aby na velkých, vysoce výnosných plochách mohla být schopna konkurence v mezinárodní soutěži.

3. Rekreační oblasti s mimořádnými přírodními půvaby. Tyto oblasti se musí zbavit znečišťujícího průmyslu. Naproti tomu průmysl, i když není rentabilní, je třeba zachovat vzhledem k péči o krajinu.

4. Ostatní oblasti, které nemají ani dostatečnou zemědělskou úrodnost, ani zvláštní výhodnost pro rekreaci nebo jako stanoviště průmyslu, ale jsou nepostradatelné jako ekologicky vyrovnávací prostory.

Podle druhu krajiny se musí k obnově vesnice přistupovat různě, což je ve smíšených oblastech obtížně řešitelný problém.

Funkční určení

Kritikům funkcionální vývojové koncepce méně vadí okolnost, že musí být brány v úvahu různé vývojové úrovně, ale spíše to, že funkcionální určení je vytčeno zvenčí. K venkovské oblasti jako k vyrovnávacím a rezervním prostorům pro městské průmyslové potřeby se při této koncepci skutečně přistupuje bez ohledu na obyvatelstvo. Vesnice mají pouze volbu, zda se přizpůsobí městskému standardu, nebo zda přijmou za městské regiony funkce, které jsou často spojeny s jistou ztrátou hodnot. Oběma uvedeným koncepcím je společné, že vesnicím je jejich vývoj a způsob jejich obnovy přikázán shora a prosazován centrálně státem.

Svébytnost

Chyběmu exogennímu plánování odporuje počátek „vlastního regionálního rozvoje“. Může to být vyjádřeno slovy, která uvádí Gatzweiler (1986): „Posílit pozici regionu tím, že uplatní více vlivu na svůj rozvoj a využije přitom svého vlastního potenciálu.“ Iniciativám zdola má být věnován pokud možno široký prostor. Příslušné obyvatelstvo má samo rozhodovat o utváření svého životního prostoru. Při řešení těchto problémů značně pomohli regionální poradci. Jsou to odborníci, kteří mají nejen rozsáhlé hospodářské zkušenosti a přesné znalosti o určitém regionu, ale kteří mají i schopnost navazovat kontakty, podporovat iniciativy, koordinovat projekty, motivovat lidi a „uvádět věci do pohybu“. K jejich úkolům samozřejmě patří i navazovat spojení s podnikateli, kreditory a veřejnými pomocnými zařízeními. K rozvoji vesnice totiž není zapotřebí pouze poradenství a soubor soukromých iniciativ, ale také podpora komunálními a okresními správami a státní podpora.

Jelikož samostatný regionální rozvoj bez pomoci odborníků zvenčí a bez cizího kapitálu není možný, nezbavuje se ani tato koncepce nebezpečí cizího ovlivňování, jak mluví její zastánci. V praxi se v každém případě ukázalo jako velmi obtížné a zdoluhavé zainteresovat obyvatelstvo na těchto rozhodnutích. Pozornost zasluhuje bavorský pokusný model „vesnické dílny“. V literatuře se uvádějí i další možná řešení problému (Bendixen 1980, Zepf a kol. 1985, Scheiber 1987, Pongratz a Kriel 1988).

Sociální prostor

U nutných městských stavebních a infrastrukturálních opatření nesmí být zapomenuto, že se tím v zásadě vytvářejí pouze rámcové podmínky skutečné obnovy vesnice. Je cílem, aby „vesnice zůstala jako sociální prostor funkčně schopná přeměny“ (Kroner 1981), popřípadě aby vesnice opět fungovala jako sociální systém potom, co jí byly úplně odňaty základy dřívější funkčnosti. I k tomu musí být určitý počet obyvatelstva, neboť existuje cosi jako „kritické množství“, které musí být k dispozici, aby se společenský život mohl správně rozvinout. Je například zapotřebí urči-

tý minimální počet lidí, aby se mohly konat bohoslužby, slavit vesnické slavnosti, pořádat vzdělávací kursy, otvírat mateřské školy, zřizovat školní třídy, zakládat spolky. Nechce-li se vesnice stát pouze noclehárnou, musí pro lidi znamenat tolik, aby se s ní mohli identifikovat. Ztráta významu komunit vystěhováním a uzavřením obecních zařízení způsobila v minulých letech velké škody u symbolické lokální sounáležitosti.

Existují však také četné vesnice na okrajích městských regionů a v oblastech turistického ruchu, které překročily optimum velikosti a jejichž vlastní život je ohrožen pronikáním cizího vlivu. Nově přistěhovalé občany je třeba rozlišovat. Jsou mezi nimi takoví, kteří se s vesnicí nechťejí sžít a pozitivně přispívat k jejímu životu. Zajímají se jen o svůj soukromý životní prostor, pokud možno dokonce na náklady vesnice. Často kladou na sousedy a na obecní správu nesmyslné požadavky, které svědčí o tom, že vůbec neporozuměli životu na vesnici. Cizími tělesy jsou také ti noví občané, kteří zde hledají alternativní život k městské existenci. Ani jim vlastně nejde o vesnici, ale jen o uskutečnění takových hodnotových představ, které se zřídka-kdy shodují s vesnickými hodnotami. Na rozdíl od těchto dvou kategorií obyvatel existují i „svěrázní“ nově přistěhovalí občané, kteří vesnické obytné prostředí zahrnují do svých potřeb podle vlastních názorů o realizaci. Je to nejnejpříjemnější typ přistěhovalců, protože ve vesnici vidí objekt, který by chtěli přetvořit podle svých vlastních představ. Vesnické společenství je pro ně poddajné publikum, před kterým se chtějí uplatnit. Údajně nejlépe vědí, jak by vesnice měla být obnovena. Jsou přesvědčeni, že vesničané jsou zaostalí a teprve oni je musí poučit o správném chování. Naštěstí existují i takoví obyvatelé vesnice, kteří pro život na vesnici představují skutečné obohacení, protože se ochotně a konstruktivně zapojují do spolupráce.

Vnitřní obnova vesnice tedy není vázána pouze na určitý minimální počet vesnického obyvatelstva, ale je také určitým kvalitativním problémem vesnického obyvatelstva. Průzkumy obcí vždy znovu potvrdily, že se dobře rozvíjejí ty vesnice, ve kterých některé aktivní osobnosti rozvíjejí vlastní iniciativy, zatímco „spící“ vesnice nevnímají vývojové impulsy přicházející z vnějšku. Nejsou to tedy struktury, prostředky a hojnost, jimiž se vesnice obnovuje, ale iniciativy, ideje a nasazení lidských sil, které ze staré rozpadající se vesnice přes existující rozpory a zájmové protiklady vytvářejí vesnici novou, v níž se vyplatí pracovat a zotavovat se po práci.

Literatura

- BENDIXEN, E. O.: Erfahrungen mit der Dorferneuerung im Rahmen des Programms für Zukunftsinvestitionen. Göttingen 1980.
- GATZWEILER, H. P.: Entwicklung des ländlichen Raumes im Bundesgebiet. In: EICHENAUER u. a.: Der ländliche Raum aus interdisziplinärer Sicht. Siegen 1985.
- KÖTTER, H.: Landbevölkerung im sozialem Wandel. Düsseldorf-Köln 1958.
- KRONER, I.: Das Dorf als Sozialraum. In: ASG: Dorferneuerung zwischen Tradition und Fortschritt. Hannover 1981.
- PLANCK, U.: Dorferneuerung und Dorfforschung. Schr. Agrarpolit. Agrarsoziol., Linz, Band XLII, 1986.
- PONGRATZ, H. - KREIL, M.: Die Entwicklung der sozialen, wirtschaftlichen und kulturellen Lebensbedingungen in ländlichen Raum. München 1988.
- SCHEIBER, E.: 1. Europäischer Dorferneuerungskongreß Leben und Wirtschaften im Dorf. Wien 1987.
- TÜRK, M.: Dorfentwicklung - Dorferneuerung. Eine interdisziplinäre Bibliographie des deutschsprachigen Schrifttums. Mainz 1988.
- ZEPP, E.: Modell Dorferneuerung. München 1985. Gutachten der Kommission für wirtschaftlichen und sozialen Wandel. Göttingen 1977.

Prof. Dr. Ulrich Planck, Universität Stuttgart-Hohenheim